

КОМЕРЦІЙНА ТА НЕКОМЕРЦІЙНА СУТНІСТЬ КООПЕРАТИВУ

**МАШКОВСЬКА Людмила Володимирівна – кандидат юридичних наук,
викладач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського
національного університету садівництва**

*Стаття посвячена факсрвтьтїю поняття,
признаков, порядку и условий деятельности
кооператива как одного из видов субъектов
хозяйственного права, а также определению
и выяснению его некоммерческой и коммер-
ческой сущности.*

Ключові слова: кооператив, некомерційний суб'єкт господарювання, отримання прибутку, соціальний характер, правова природа діяльності.

У сучасній економіці особливе місце належить діяльності кооперативних організацій, що впливає на розвиток національного й регіонального товарно-фінансового обороту. Та від рівня економічного розвитку мають місце взаємодії, пов'язані з певним видом спільної діяльності чи співпрацею людей (окремих суб'єктів) між собою. Узагальнюючим для цієї категорії відносин є термін кооперація, який походить від латинського *cooperatio* (тобто – співпраця, співробітництво). За тривалий проміжок часу кооперація пройшла в своєму розвитку кілька етапів – від найпростішого об'єднання індивідуальних фізичних зусиль до складних сучасних форм співпраці між суб'єктами господарювання.

Кооператив як певний суб'єкт господарювання в окремих аспектах розглядався у дослідженнях представників юридичної та економічної науки, а саме: В.О. Полякова, Н.О. Саніахметової, Н.О. Славової, О.М. Вінник, Г.М. Терещенко, В.С. Щербини, А.О. Пантелеймоненко, але в роботах українських правознавців не знайшла достатньо

повного висвітлення зазначена окреслена тематика.

Метою статті є визначення поняття, порядку та умов діяльності кооперативу як певного виду суб'єкта господарювання, якому притаманні певні ознаки, що дозволяють з'ясувати його некомерційну або комерційну природу.

У сучасній правовій науці досі на вістрі дискусії перебувають питання правової природи, ознак, створення та діяльності кооперативу. Правознавці суперечливо тлумачать зазначене поняття, вироблені ними дефініції відрізняються неоднозначністю. Серед висловлених у юридичній літературі точок зору можна виділити кілька основних підходів до визначення зазначеного суб'єкту.

Більшість вчених визначає неприбутковість як головну ознаку кооперативу та відносить їх до некомерційних суб'єктів господарювання.

Кооперативна форма господарювання активно досліджується вченими-економістами, які теж визначають її неприбутковий характер. М. І. Туган-Барановський та інші вчені-економісти зауважують, що дохід кооперативу не є прибутком, вчений зауважував: «... по суті він (дохід) зовсім не є доходом, але він є заощадженнями членами товариства частини витрат». І далі безапеляційно зазначав: «Розмірковування, з якими ми умовно погоджувалися, не можна вважати правильними... Якби мова йшла про «вигоди» окремих членів товариства, про те, що вони... «вигадують» від вступу до товариства;

але хіба не зрозуміло, що питання про вигоди і питання про дохід – дві зовсім різні речі». «У кооперативній літературі, – зазначав він, – наголошується на позакласовому характері кооперації». Особливо це стосується споживчої кооперації, котра, мовляв, не повинна бути класовою організацією. Міркування багатьох зводяться до того, що в оазисі кооперації панує соціальний мир, зникає антагонізм інтересів, настає «загальна гармонія». «Щоби бути дійсно позакласовою організацією, – писав М. І. Туган-Барановський, – кооперація повинна була би охопити не тільки працюючі класи, але також і класи капіталістичні. Якщо ж цього нема, то зовсім ясно, що кооперацію слід визнати організацією з певними класовими рисами». Однак кооперативи чистого класового складу є винятком. Вони обслуговують господарські інтереси лише кількох суспільних класів, селян і дрібної буржуазії [1, с. 176].

Левіну Е. вдалося зробити певний крок до конкретизації концепції кооперативної неприбутковості М.І. Туган-Барановського. Зокрема, йому належить оригінальний висновок про те, що кошти, які надходять до кооперативу «не тільки не прибуток, але й зовсім не дохід...». Суми, які розподіляються кооперативом між його членами, «зовсім не є доходом» [2, с. 72]. Найбільш імовірно, що вчений мав на увазі кооперативні виплати, які можуть здійснюватися кооперативом за підсумками господарського року. Як відомо, такі виплати є звичайним поверненням членам товариства зекономлених протягом року коштів. Це, безумовно, як зазначає А.О. Пантелеймоненко, стосується й сільськогосподарських постачальницьких, машинно-тракторних (машинно-технологічних) і переробних кооперативів, які також практикують кооперативні виплати [3, с. 12].

Так, О.В. Чаянов зазначав, що кооператив «не більше як частина господарства його членів», тобто член кооперативу одночасно є і його власником, і його клієнтом (принцип тотожності) [4, с. 278]. На цих позиціях базуються погляди і більшості сучасних вчених. Так, відомий серед європейських кооператорів вчений-економіст В. Хайєр зазначає, що «кооператив – це товариство, діяльність якого спрямована... не на отримання дохо-

дів, а на надання допомоги і сприяння членам товариства» [5, с. 99].

Сучасні російські вчені-економісти зазначають, що кооператив не може бути комерційною фірмою, оскільки основна мета його членів полягає не в отриманні прибутку. Зокрема, А. Соболев вказує на те, що «передусім, за цілями – максимізацією корисності і задоволення певних потреб – відрізняється кооперативна модель від підприємств, створених підприємцями й інвесторами з метою забезпечення максимізації прибутку» [6, с. 145].

Цікавими є і концепції щодо кооперативної неприбутковості сучасних українських економістів. Так, В. Б. Гончаренко зазначає, що кооператив – це відкрите об'єднання осіб з метою самозабезпечення необхідними послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах від імені та в інтересах своїх членів, що є його власниками-користувачами [7, с. 276].

Акцентуючи на неприбутковості, А.О. Пантелеймоненко запропонував таке визначення кооперативу: кооператив – це особливе неприбуткове відкрите демократичне об'єднання осіб, яке передбачає спільне вирішення певної економічної проблеми шляхом самоорганізації необхідних послуг [8, с. 298]. Також автор виділяє неприбутковий характер діяльності трьох основних видів кооперативів: обслуговуючих сільськогосподарських, споживчих і кредитних. Звичайно, це твердження є справедливим, якщо їхнє функціонування базується на класичних кооперативних принципах. Так, обслуговуючий сільськогосподарський кооператив є неприбутковою організацією тому, що він надає своїм членам-власникам необхідні послуги (постачання, переробка, збут тощо), за що вони вносять відповідну плату як компенсацію витрат. Грошові надходження від членів до кооперативу, які необхідні на організацію послуг для них, безумовно, не є прибутком. Не є також прибутком і кошти, що спрямовуються на формування резервного капіталу, який є запорукою стабільності кооперативу. Це стосується також всіх нижченазваних видів кооперації.

Орієнтація на отримання прибутку не характерна і для діяльності класичних спо-

живчих товариств (кооперативів). Купуючи для своїх членів-споживачів необхідні товари за гуртовими цінами і забезпечуючи надходження до них закуплених товарів, названий кооператив також отримує компенсацію за надану послугу (транспортні витрати, утримання приміщення, зарплата працівників тощо). Таке відшкодування витрат не може бути назване прибутком споживчого кооперативу. Неприбутковий статус підтверджується й тим, що у разі економії при закупці необхідних товарів він здійснює повернення членам «переплачених» коштів у формі кооперативних виплат. Те ж можна сказати і про діяльність кредитних кооперативів (кредитних спілок). Забезпечуючи баланс фінансових інтересів своїх власників-вкладників і позичальників, кредитний кооператив виконує роль сервісної організації, яка так, як і вищеназвані, отримує лише компенсацію (плату) за надані послуги обом названим категоріям членів. За їхній рахунок формується капітал, який є гарантом успішного функціонування кооперативу. Тобто всі грошові надходження від членів спрямовуються лише на забезпечення їхніх економічних інтересів [9, с. 12].

Виробничий та обслуговуючий кооператив, на думку І.М. Кучеренко, мають різні цілі і за своєю правовою природою належать до прибуткових юридичних осіб і неприбуткових [10, с. 237].

Проблемним моментом є певні відмінності між Господарським кодексом України (надалі – ГК України) [11] і спеціальними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність кооперативів. А саме ГК України визначає кооператив як добровільне об'єднання фізичних осіб та не визначає умови та порядок їх об'єднань, які є некомерційними. Ст. 6 Закону України «Про кооперацію» [12] зазначає, що це об'єднання ще і юридичних осіб, крім того ст.ст. 2 та 30, визначають кооперативні об'єднання, які є некомерційними, а саме – спілки, ліга, асоціація та альянс. Ст. 5 Закону України «Про споживчу кооперацію» визначає споживче товариство як самостійну, демократичну організацію громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для

спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану. Але положення пункту 1 статті 9 зазначеного закону передбачають, що «власність споживчої кооперації є однією з форм колективної власності. Вона складається з власності споживчих товариств, спілок, підпорядкованих їм підприємств і організацій та їх спільної власності. Кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язкового пайового та інших внесків, а також нарахованих на них дивідендів [13].

Ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» визначає сільськогосподарський кооператив, як юридичну особу, утворену фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу. За цілями, завданнями і характером діяльності кооперативи поділяються на виробничі та обслуговуючі. Виробничі кооперативи здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва з метою отримання доходу. Обслуговуючі кооперативи спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації. Також Податковий кодекс України теж визначає житлово-будівельні кооперативи як неприбуткові організації [14].

На думку автора, слід доповнити ст. 94 ГК положеннями щодо того, що кооператив – це добровільне об'єднання фізичних та/або юридичних осіб та додати п. 4 ст. 95 наступним – «кооперативи можуть утворювати кооперативні об'єднання, які є некомерційними, а саме – спілки, ліга, асоціація та альянс».

Законодавець теж оперує терміном «кооператив» та визначає ознаки його як неприбутковості, так і отримання прибутку, так, у Розпорядженні Кабінету Міністрів України запроваджена мета подальшого розвитку системи кредитної кооперації, якою є розроблення та запровадження ефективного ринкового механізму фінансування населен-

ня, передусім у сільській місцевості, зокрема суб'єктів малого підприємництва та фермерських господарств, забезпечення надійної роботи фінансових установ, максимально наближених до споживачів фінансових послуг, створення умов для довгострокового кредитування із застосуванням сучасних фінансових інструментів та ринкової інфраструктури, що дають змогу поступово знизити вартість кредитів. Діяльність установ системи кредитної кооперації (далі – установи) повинна спрямовуватися на захист інтересів своїх членів та базуватися на принципах міжнародного кооперативного руху, схвалених Міжнародним кооперативним альянсом. Розвиток системи кредитної кооперації сприятиме: забезпеченню доступності фінансових послуг для широких верств населення, передусім у сільській місцевості, підвищенню рівня його добробуту та купівельної спроможності; залученню коштів до фінансової системи держави; активізації діяльності територіальних громад та їх підтримці [15].

Залежно від виду діяльності, вони поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та інші. Обслуговуючі кооперативи створюються для надання комплексу послуг, пов'язаних з виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва і рибництва. Обслуговуючі кооперативи, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку [16].

Господарська діяльність кооперативів безпосередньо пов'язана з цілями і завданнями таких підприємств. При визначенні параметрів такої діяльності, законодавець ще раз підкреслює добровільний характер об'єднання громадян в кооперативи, а також мету їх створення: сумісне вирішення економічних, соціально побутових та інших питань. Визначаючи так само спектр питань, для вирішення яких створюється кооператив, не тільки указується на економічний потенціал таких підприємств, але і підкреслюється соціальна складова їх діяльності, що є не характерним для інших видів підприємств, регульованих чинним законодавством.

На підставі вищезазначеного аналізу доктрини та спеціального законодавства можливо зробити наступні висновки:

– кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях (виробничі, споживчі, житлові тощо). Вони є специфічними суб'єктами господарського права. Суб'єкти господарського права як учасники економічних відносин є провідниками, які поєднують особисті інтереси з суспільними. Удосконалення правового статусу зазначених суб'єктів господарського права та підвищення ефективності їх господарювання є невід'ємним елементом стратегії розвитку правової системи України;

- за своєю сутністю кооператив є неприбутковим, якщо це зазначено у його засновницьких документах згідно з нормами діючого законодавства. З іншої сторони кооператив є комерційним суб'єктом господарювання, так як дохід та дивіденди отримують його члени, а тому частково йому притаманний інтегративний неприбутковий характер господарської організації;

– на думку автора, слід доповнити ст. 94 ГК України положеннями щодо того, що кооператив – це добровільне об'єднання фізичних та/або юридичних осіб та додати п. 4 ст. 95 наступним – «кооперативи можуть утворювати кооперативні об'єднання, які є некомерційними, а саме – спілки, ліга, асоціація ат альянс»;

- у Законі України «Про кооперацію» необхідно чітко передбачити випадки, в яких члени кооперативу можуть переоформити своє членство в кооперативі в асоційоване членство, як це, зокрема, закріплено у Модельному законі про кооперативи та їх спілки. Такими випадками, наприклад, можуть бути вихід на пенсію за віком чи за станом здоров'я, перехід на виборну посаду поза межами кооперативу, служба в лавах Збройних Сил, в інших випадках, передбачених статутом кооперативу;

- з практичної точки зору викликає сумніви доцільність положення ч. 7 ст. 29 ЗУ «Про кооперацію», про те, що при ліквідації кооперативу майно неподільного фонду не підлягає розподілу між його членами і

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розкриттю поняття, ознак, порядку та умов діяльності кооперативу як одного із видів суб'єктів господарського права та визначенню й з'ясуванню його некомерційної та комерційної природи.

SUMMARY

The authors elucidate the concepts, features, procedures and conditions of the cooperative as one of the types of entities of commercial law, and defining and clarifying its non-profit and commercial nature.

передається за рішенням ліквідаційної комісії іншої кооперативної організації. Представляється, що наявність такого обмеження порушує майнові права членів кооперативу і не підлягає застосуванню, оскільки явно протирічить принципам справедливості і розумності, закріпленим п. 6 ст. 3 ЦК України.

Література

1. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации. – М.; Ун-т Шанявского, 1916.
2. Левин Е. Что такое кооперация (критический очерк) / Е. Левин // Вестник кооперации. – 1914. – Кн. 6 – 7. – С. 70-82.
3. Пантелеймоненко А.О. Третий сектор: кооперативы как особая форма неприбытковых организаций / А.О. Пантелеймоненко // Актуальные проблемы экономики. – 2008. – № 9 (87). – С. 11-17.
4. Чайанов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – М.: Наука, 1991. – 456 с.
5. Хайер В. Как сделать бизнес в Европе. – М.: Знание, 1990. – 180 с.
6. Экономическая теория: Учеб. пособие / Под ред. К.Н. Содоших; Прилож.: Соболев А.В.
7. Модель потребительской кооперации в рыночной экономике. — М., 1998. — 250 с.
8. Гончаренко В.Б. Кредитна кооперация: Формы экономической самопомощи сельского и городского населения у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). — К.: Глобус, 1998. — 330 с.

9. Пантелеймоненко А. О. До питання про визначення сутності понять «кооперація» та «кооператив» у працях представників світової кооперативної думки / А.О. Пантелеймоненко // Історія народного господарства та економічної думки України: 3б. наук. пр. – Вип. 37-38, – К., 2005. – С. 297-305.

10. Кучеренко І.М. Правове положення сільськогосподарських кооперативів / І.М. Кучеренко // Держава і право. – 2003. – Вип. 11. – С. 236-240.

11. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №19-20. – Ст. 144.

12. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – ст. 35.

13. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10 квітня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – ст. 414.

14. Податковий кодекс України: Закон України від 02 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.

15. Про схвалення Концепції розвитку системи кредитної кооперації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 06 червня 2006 р. // Офіційний вісник України від 21.06.2006 2006 р., № 23, стор. 62, стаття 1731.

16. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – ст. 261.